

Böcker i Birka

Av Gustaf Trotzig

Trotzig, G., 2025. Böcker i Birka. (Books in Birka.) *Fornvännen* 120. Stockholm.

This article deals with books pointing to Christian influence in the Viking Age town of Birka. Three aspects are emphasized: written sources, finds of parts of books and related objects, and illustrations as models for handicraft. Special attention is paid to technical details. It begins with mentions of books connected with missionaries. The information derives from documents by Rimbert and Adam of Bremen. Connected with books are some book mounts turned into pendants, found in graves, that are proofs of magic or Christian influence. Of major importance is the well-known "Birka crucifix", where the image of Christ is covered with tiny silver grains and no cross is visible. The author is convinced that illustrations in a work by Hrabanus Maurus, *De laudibus sanctae crucis*, have been model for the design of the crucifix. Also a number of miniature shields and cross pendants could be traced to this publication. Some of them even appear to have been made with the same tool. Other pendants, such as a tiny reliquary, as well as serpents and miniature chairs, with obvious Christian background, are discussed.

Key words: Birka, books, book mountings, The Birka crucifix, Christian symbols, Hrabanus Maurus

Gustaf Trotzig, Flintbacken 14, SE-118 42 Stockholm
trotziggustaf@gmail.com

När Ansgar och Witmar företog sin riskfyllda resa till Birka blev de på vägen överfallna av rövare som stal deras "nästan fyrtio böcker, som de hade samlat ihop för gudstjänsten". Det är med detta citat som böcker träder in i den svenska historien (Nordin 2022). De representerade i tiden ett närmast ofattbart värde inte minst för missionärerna, men vad de illitterata rövarna kunde ha för glädje av dem kan vi bara ana. I första hand kunde de säljas tillbaka till de kristna som en gång "Guldbibeln" på Kungliga biblioteket. Enligt en påskrift friköptes den från "en hednisk här" och återlämnades till kyrkan (Trotzig 1995). Eller också var det de metallbeslagna pärmarna som lockade, men framför allt var det nog en föreställning om att de var laddade med magiska krafter, fyllda som de var av pergamentblad med gåtfulla tecken och bil-

der, som knöt an till den ganska okända och mäktiga gud som tillbads av de kristna.

I *Vita Ansgarii* skildras också en episod där en bok är inblandad. När Gautbert, Ansgars efterträdare, blivit berövad allt vad han ägde och fördriven från staden av hedningarna, och hans kollega Nithard blivit mördad, råkade fadern till en av förövarna ut för en rad personliga olyckor. I sin nöd vände han sig till en spåman med frågan om vilka gudar han kan ha retat upp och fick till svar att det var den kristna guden: "Det är Kristus som straffat dig på detta sätt". Då kom han ihåg att hans son hade tagit med sig en bok till honom av bytet. Den måste han göra sig av med, men ingen i omgivningen vågade ta i den. Till slut slog han in den väl och band den vid en stolpe, och då var det en av de kristna tog hand om den. "Det är av denne vi fått höra

historien. Han blev senare mycket from och troende, till den grad att han senare också lärde sig psalmer utantill hos oss utan att kunna läsa” (Hallencreutz & Hållander 1986, kap. 18). En märklig omständighet är att det finns ett bevarat brevfragment från abboten i Fulda, sedermera ärkebiskopen i Mainz, Hrabanus Maurus/Raban Maur till Gautbert, av vilket det framgår att han skänker honom ett sakramentarium, dvs. ett slags kyrkohandbok, inför avresan till Birka (Hallencreutz & Hållander 1986, s. 91, not 167).

När Ansgar efter tiden i Birka utnämns till ärkebiskop i Hamburg, blir staden med kyrka och kloster härjad och bränd, varvid ”den vackert skrivna bibel som hans majestät kejsaren hade skänkt vår fader Ansgar”, liksom flera andra böcker, gick förlorade, en stor katastrof. Detta är knappast förvånande eftersom det enligt uppgift gick åt hudar från mer än 300 djur till pergament för en bibel och det tog motsvarande en livstid för en person att pränta den fullständiga texten. Det klagas i Tyskland på 800-talet över att det fanns hela biskopsstift som inte förfogade över en bibel (Kunstmann 1841).

Om man från de skriftliga källornas livfulla skildringar övergår till att söka spår efter böcker och bokanvändning i det mera motsträviga arkeologiska materialet ställs man inför fantasi-eggande utmaningar. I fyra av Birkas undersökta gravar finns det föremål som har ett direkt samband med böcker. I samtliga fall handlar det om delar av sådana lås som håller samman bokpärmar. De har blivit omgjorda till smycken för att tjäna som amuletter eller talismaner, på grund av sin magiska laddning (2 st. i grav 632 och en vardera i grav 464 och 844). En detaljerad genomgång av småfynden i andra gravar kan möjligen ge fler. Ett liknande beslag ingår i fyndmaterialet från Adelsö (SHM inv. nr 35244).

Centralt för diskussionen i en tidigare uppsats rörande spåren av kristet inflytande i Birka (Trotzig 2004) är ett bokverk författat av ovannämnde Hrabanus Maurus/Raban Maur (fig. 1). Enligt min mening kan detta ha spelat en roll vid tillkomsten av några av de föremål som behandlas nedan. Det förutsätter givetvis att verket, eller i varje fall dess illustrationer, fanns tillgängliga på platsen, kanske i en mindre påkostad form än hela bokverket. Redan det förhållandet

att föremålen fått sin form efter bilder ur ett bokverk, kan ha gett dem en andlig, för att inte säga gudomlig, laddning. Man kan förutsätta att de böcker som gick förlorade vid inledningen av missionsarbetet i Birka ganska snart blivit ersatta. Handelsförbindelserna mellan staden och det tyska riket var livliga.

Genom tillmötesgående från Historiska museet har jag fått möjlighet att detaljstudera de aktuella delarna av gravmaterialet, något som lett till några kompletterande iakttagelser och slutsatser. De aktuella föremålen är således det s.k. birkakrucifixet samt korsformiga hängen och sköldformiga föremål, samt ytterligare några fyndkategorier i gravmaterialet. Min genomgång har bl.a. varit inriktad mot föremålets tekniska och kontextuella egenheter. Wladislaw Duczkos pionjärbete har varit ett stöd, särskilt i fråga om filigran och granulation. När det gäller parallella fynd hänvisar jag direkt till hans omsorgsfulla genomgång (Duczko 1985). Senare tillkomna fynd tillfogas i den mån de blivit kända.

Raban Maurs verk *De laudibus sanctae crucis* (Till det heliga korsets ära) som utgavs år 814, är en hyllningsskrift till kejsaren Ludvig den fromme. Det är med dåtidens teknik präntat på pergament och fick omfattande spridning i den kristna världen, inte minst för att det kopierades i ett stort antal. Det är knappast förvånande att man kan se en viss variation och individuell prägel, dock utan att huvudmotivet förändras. Märkligt nog är flera exemplar ännu bevarade i olika bibliotek. Ett ägdes för övrigt en gång av drottning Kristina. Den version av verket som jag hänvisar till förvaras i Biblioteca Apostolica Vaticana (Wilhelmy 2006).

Verkets sidor har en gåtfull utformning genom att huvudtexten döljer sig i ett virrvarr av bokstäver, utan märkbart sammanhang, som täcker sidorna och även illustrationerna. Främst bland dessa är en Kristusbild (fig. 2) och en bild av kejsaren Ludvig den fromme. Det finns också flera framställningar av kors. Förebilden lär vara äldre bysantinska skrifter.

Kristusbilden är särpräglad eftersom man endast ser den korsfäste, men inget egentligt kors. Framställningen avviker helt från de sedvanliga korsschablonerna, den av den segrande Kristus

Fig. 1. Illustration i Vatikanbibliotekets exemplar av Raban Maurs verk *De laudibus sanctae crucis*. Bilden visar hur författaren presenterar verket för påven Gregorius IV. Efter Wilhelmy 2006. – Illustration in the Vatican Library copy of the work by Hrabanus Maurus, *De laudibus sanctae crucis*. The image shows the author presenting his work to the Pope Gregorius IV.

med upprätt huvud, ibland försett med krona, och den med den lidande och blödande Kristus. I stället ses Jesus med utbredda armar, liksom välkomnande. Några direkta paralleller till det aktuella utförandet känner jag inte till. Kanske ska det ses i skenet av den då nyligen avslutade s.k. "bildstriden", ikonoklasmen, som initierats av den bysantinske kejsaren Leo III. Den var ännu aktuell och känd inom hela den kristna världen. I korthet handlade den om frågan om det var tillåtet att framställa en bild av Kristus, när avbildning av det gudomliga uttryckligen

förbjuds i ett av de tio budorden. Gudabilder var ju dessutom utmärkande för den hedniska kulturen. Ett antal år ledde striden till hänsynslös förstörelse av religiösa bilder, men gick mot sitt slut vid det andra kyrkomötet i Nicea 787. Man kom då bl.a. fram till, att eftersom Kristus inte bara var Gud utan också människa kunde bildframställning accepteras. Bilder fick utföras och hållas heliga, men inte dyrkas (Wilhelmy 2006; Meyendorff 2006).

Kan det vara så att Raban Maur i sin Kristusbild kanske ville betona just den mänskliga di-

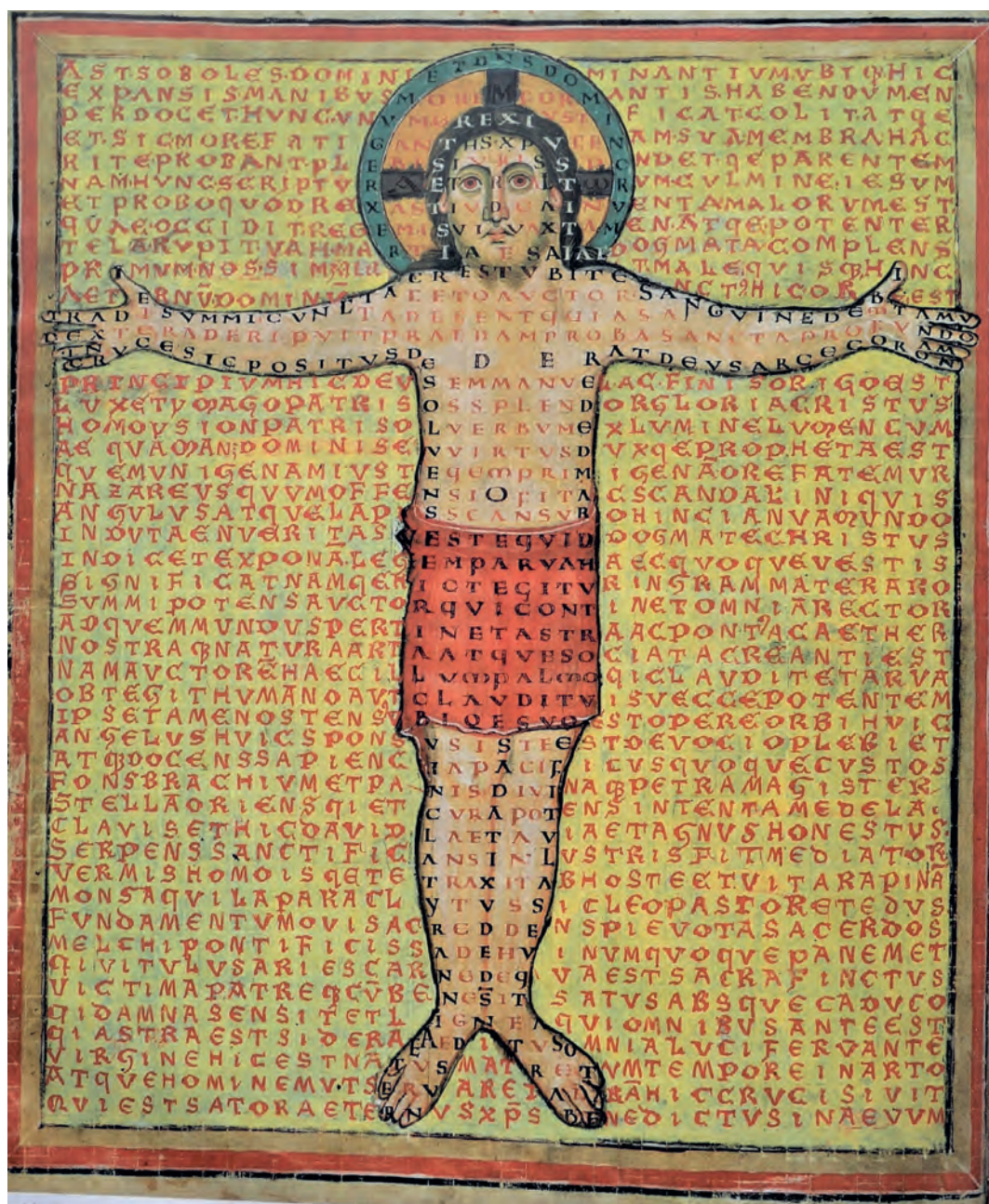

Fig. 2. Kristusbilden i *De laudibus sanctae crucis*. Efter Wilhelmy 2006. – The image of Christ in *De laudibus sanctae crucis*.

mensionen, något som helt avviker från den hedniska religionens föreställningar, och att denna får en särskild aktualitet i missionsverksamheten. En liknande framställning är den av Kristus på Jellingestenen.

Enligt min uppfattning har alltså Kristus-bilden i bokverket varit förebild för birkakrucifixet (fig. 3), något som förklarar några gåtfulla detaljer. En sådan är det ovanliga framställningssättet av ett krucifix med kristusansiktet täckt av tätsittande granalier, något som är silversmedens sätt att återge bokstäverna på originalbilden. Med en pärlad tråd markeras ansiktets kontur och näsan är formad som ett U där ändarna sträcker sig runt ögonen. Man lägger också märke till att i virrvarret av bokstäver löper en rad med glesare, men organiserad, text över bröstkorgen. Den återges påpassligt med ringar i filigran. Korsglorians lodräta del har förlängts och täckts med granalier samt böjts bakåt så att det bildats en upphängningsögla. Kanske förgyllningen också speglar ett gulfärgat original.

Det är inte bara en fantasirik översättning av bildmotivet utan också ett tekniskt komplicerat arbete, som rimligen måste ha skett under medverkan från någon kyrkans man, om nu inte silversmeden själv haft en bakgrund som klosterbroder. Materialet är således förgyllt silver och med sitt lilla format, endast 38 mm i längd, har arbetet med krucifixet ställt stora krav på syn, inlevelseförmåga, hantverksskicklighet och precision hos hantverkaren.

Till att börja med har grundmaterialet tillverkats, två tunna silverplattor, så pärlad tråd samt ett stort antal jämnstora granalier. Den pärlade tråden har utförts i ett s.k. organarium, som beskrivs av Theophilus, så att granalierna genom att lika stora bitar silvertråd fått smälta utspridda i ett kärl med kolpulver under stark upphettning. De korsformade plattorna har lösts ihop, varav den övre, där ansiktet sitter, är något plastiskt utformad och höjd över den undre.

På överytan har motivet komponerats genom att elementen lagts ut och fixerats med något klist. Därefter har det hela pudrats med en blandning av pulveriserat silverlod, guldstof och flussmedel, troligen borax. Det hela har sannolikt varit placerat på en järnplåt, kanske

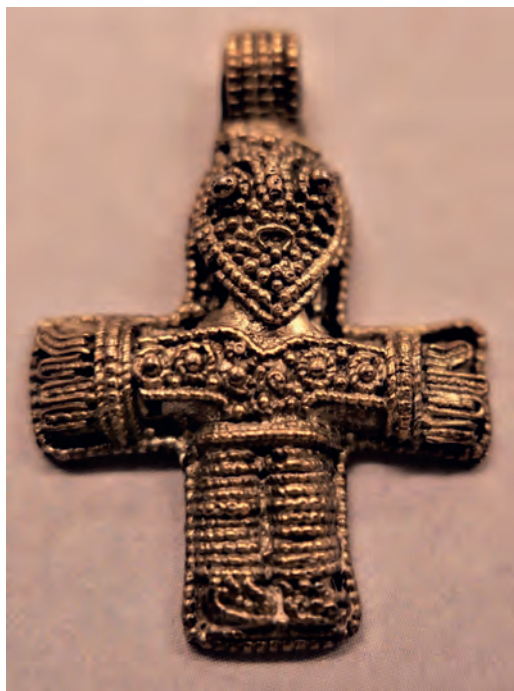

Fig. 3. Birkakrucifixet från grav 660. Foto: G. Trotzig. – The Birka crucifix from grave 660.

med ett skikt av lera, som upphettats, så att lodet och guldets smält och lagt sig över dekoren, men också sjunkit ner mellan detaljerna och klibbat fast dem vid underlaget.

Tillverkningsmetoden används alltjämt i Medelhavsområdet, där man gör föremål i filigran, exempelvis i Turkiet och på Malta. Jag har också sett en demonstration av tekniken tillämpad i Kroatien på en liten film på Youtube (<https://www.youtube.com>).

Så till bokverkets bild av kejsaren med ena handen vilande på en sköld och hållande en korsstav i den andra handen. Det är en parafras på liknande bilder, där det i stället handlar om en krigare med sköld och spjut. I denna framställning betonas kampen för tron och sköldens skyddande verkan (fig. 4a–b).

Jag tror att den bilden inspirerat till de sköldliknande föremål som framkommit i minst 18 gravar. De är cirkelrunda av silverplåt, och har en upphamrad "sköldbuckla" i centrum samt radiella ornament från mitten ut mot kanten.

Abb. 56: Kreuzgedicht auf Kaiser Ludwig den Frommen aus *De laudibus sanctae crucis*, um 825/26; Rom, Biblioteca Apostolica Vaticana, Codex Reg. lat. 124, fol. 4v

Fig. 4. a) (t.v.) Bilden av kejsaren Ludvig den fromme i *De laudibus sanctae crucis*. b) (ovan och t.h.) De sköldliknande föremålen i birkagravarna. Efter Arbman 1940. – The image of Emperor Louis the Pious in *De laudibus sanctae crucis* and the objects like shields in the graves at Birka.

Liknande sköldar finns i illustrerade manuskript (Duzcko 1985). Storleken varierar mellan 18 mm och 28 mm. Av dessa har fem pånitade upphängningsöglor och de har således brukats som hängen. De övriga, som saknar upphängningsöglor, har troligen fyllt en annan funktion, kanske har de varit insydda i dräkten eller placerade i graven i samband med begravningen, kanske för att markera den dödes trostillhörighet. I något fall (grav 987) låg föremålet vid fotändan med rester av en träskål.

Vid min genomgång av materialet visade det sig att minst tolv, kanske fler, har mittbucklor med exakt samma diameter, vilket tyder på att de kan vara tillverkade med ett gemensamt verktyg, en puns med 6 mm i diameter med halvklotformig udd (grav 531, 817, 825, 844, 849, 946, 963, 966, 968, 980, 983 och 987 samt möjligen 539 och 739). Två andra är tillverkade på samma sätt, men med ett verktyg av annan dimension, 5 mm i diameter (grav 825 och 954). De dekor-element som utgår från centrum mot kanten är dock mycket varierande på de olika föremålen, från eleganta bågar till ganska slarviga streck. Två är utförda i filigran, de andra med olika typer av punsar, somliga med cirkelformad udd, andra mer som nålstick, vissa dubbla. Ytterligare ett föremål som liknar dessa, men med avvi-

kande dekor, tycks ha tillverkats med samma verktyg. Det har fem bucklor och är dubbelt så stort som det minsta samt utfört som brosch med ett ganska konstlöst nålarrangemang på baksidan (grav 739). En liknande brosch är funnen i grav 607.

Hur kan man förklara att ett led i tillverkningen, bucklan, utförts med, som det verkar, ett och samma verktyg, medan allt annat varierar starkt både när det gäller storleken och det tekniska utförandet? Har man köpt ett halvfabrikat av smeden och kompletterat det för att betona sin samhörighet med bäraren (som alltid är en kvinna)?

Av sköldarna med filigran, kommer den ena från samma grav som krucifixet (grav 660) och den andra från den grav i vilken den lilla relikgömman, men även ett sköldformigt hänge med punsad ornamentik ingår (grav 825). Detta är det enda fallet med två fynd av denna slags föremål i en och samma grav. Att döma av den oklara dokumentationen kan det inte uteslutas, att det rör sig om två sammanblandade gravar.

Om relikgömman ska sägas att vid denna tid, dvs. under 800–900-talet rådde ett hysteriskt intresse för relikker med bitar av Kristi kors över hela Europa med belägg från många platser mellan Glastonbury i England, Regensburg i Tyskland och Rom (Wilhelmy 2006).

De filigranornerade sköldföremålen är, såvitt jag kan se, tillverkade med samma material och metod som krucifixet.

De fem silverkorsen från olika gravar är alla hängsmycken, fyra är tillverkade av tunt hamrat material, sannolikt mynt eftersom den runda formen var förutbestämd och de kompletterats med upphängningsöglor. Ett kors har gjorts av en större plåtbit och ett är gjutet i ett stycke. I båda de senare fallen ingår upphängningsöglan som en del av korsens ursprungsmaterial.

Jag har tidigare framhållit (Trotzig 2004) att korsen formats genom att man med bågformiga mejslar huggit ut vikarna mellan korsarmarna på de kors som sannolikt tillverkats av mynt. Två av dessa kan möjligen vara tillverkade med samma verktyg (grav 517, 968). När det gäller den punsade ornamentiken handlar det genomgående om cirkelformiga avtryck. På flera framgår det att punsen tillverkats genom att man böjt

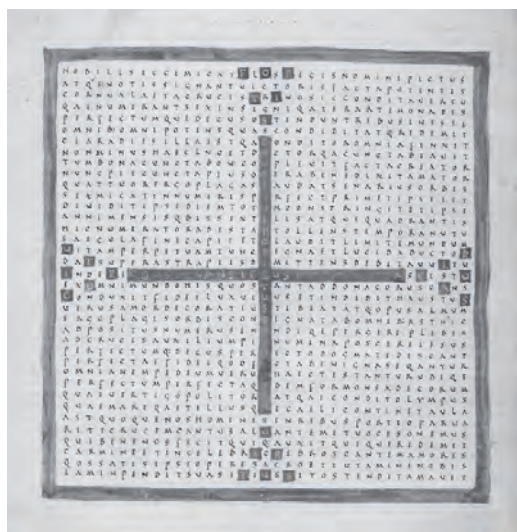

Fig. 5. En sida i *De laudibus sanctae crucis* med en bild av ett kors under textmassan. Foto: G. Trotzig. – A page in *De laudibus sanctae crucis* with a cross under the mass of letters.

en flathamrad ten kring en helt rund mittstav, vilket medfört att avtrycket av punsen ibland inte blivit helt slutet och cirkelrunt utan mer C-formigt (se t.ex. Gräslund 1984, fig. 12:2c). Här ska nämnas ett kors av samma typ, men av guld, som ingår i ett norskt skattfynd från Grimstad. Det ser ut som en kombination av ett kors och ett sköldformat föremål, genom att korset tycks ha en central buckla (Mikkelsen 2019).

Det visar sig vid granskning att det punsade mönstret på det gjutna korset från grav 968 och det av plåt från grav 480 har samma utformning som på en av korsbilderna i Raban Maurs verk (fig. 5). Det kan inte uteslutas att också de andra korsens mera komplicerade ornamentik har lånat drag från kors i samma skrift (fig. 6).

Om man granskar övriga fynd från de gravar som nämnts här, finns det några föremålstyper som inte tidigare tagits upp i detta sammanhang, nämligen hängen i form av miniatyrstolar (grav 632 och 968) samt upprullade ormar (grav 632 och 844). Dessa har en koppling till de föregående föremålen genom att grav 968 förutom miniatyrstolen innehåller såväl ett hängkors

Fig. 6. Ett liknande kors i punsad dekor från Birka grav 835. Foto: G. Trotzig. – A similar cross in punched decoration from Birka grave 835.

som ett sköldformat hänge samt ett hänge med bakåtblickande djur och ett birkamynt med samma motiv.

Grav 632 utmärker sig genom att den döda har fått något som liknar ett halsband av pärlor i olika material, mest karneol och bergkristall samt flera magiskt laddade hängen. Enligt Hjalmar Stolpes omsorgsfulla teckning har denna "halsring" blivit placerad framför den dödas ansikte, uppenbarligen i något rituellt eller religiöst syfte. Förutom den nyssnämnda miniatyrstolen och ormhänget finns ett hänge

tillverkat av ett bysantinskt mynt med kors, där upphängningsöglan monterats så att korset blir lodrätt, och ett litet föremål som av Arbman antas vara ett bokbeslag som gjorts till hänge, också det med en pånitad ögla (Arbman 1943) (fig. 7).

Den danske forskaren Thorkild Ramskou har tagit upp detta fynd och vågar sig på gissningen att beslaget härrör från någon av Ansgars bortrövade böcker. Han ser hela fyndet som ett exempel på tidens internationella kontakter (Ramskou 1959). Det finns ytterligare ett möjligt bokbeslag markerat på Stolpes dokumentationsbild (Arbman 1943).

Det ingår också ett hänge tillverkat av en bit silverplåt med gravyr och förgyllning, som visar att det handlar om en del av ett styckat föremål. Ramskou tolkar det som en bit av en "sölvsål", jag tror att det är en del av en paten, dvs. ett nattvardskärl. Möjligen är den av samma slag som en från 1000-talet, som hittats i Skara domkyrka tillsammans med den s.k. "Sunes kalk", nu utställda i Historiska museet (fig. 8a–b).

När det gäller miniatyrstolarna har jag i en tidigare artikel varit inne på ämnet. Med utgångspunkt från en liten skulpterad figur från Lund som sitter på en kubbstol och håller sig i skägget och med en möjlig torshammare inristad på ryggen, har jag kopplat den till de forn-

Fig. 7. Bokbeslag, omgjort till hänge, från grav 632 och ett fynd av bokbeslag från Adelsö. Foto: S. Kalmring. – Book mount converted into a pendant, from grave 632 and a find of a book mount at Adelsö.

Fig. 8a–b. Bit av paten från grav 632 omgjord till hänge samt paten från 1000-talet, Skara domkyrka. Foto: Skara museum. – Part of a paten from grave 632 converted into a pendant and a paten from the 11th century in Skara Cathedral.

Fig. 9. Hänge i form av upprullad orm, Birka grav 632. Foto: G. Trotzig. – Pendant in the shape of a coiled serpent, Birka grave 632.

nordiska gudarna (Trotzig 1983). Detta är dock inte relevant i det här fallet, eftersom det handlar om en tom stol. Detta är ett motiv som förekommer i kristen konst, som symbol för den osynliga makten. På Hagia Sophia i Istanbul finns exempelvis, på en av portarna från 600-talet en bild av en tom stol, på vilken lagens tavlor är placerade och tomma stolar förekommer i kyrkliga sammanhang (Schiller 1971). Man kan också erinra om Karl den stores stol i kapellet i Aachen som vittnar om hans makt, även när han själv befinner sig någon annanstans. Dess utformning anses gå tillbaka på kung Salomos tron, som beskrivs i Gamla testamentet (1. Kon. 10:18), där det bl.a. sägs att ryggstödet var rundat bakåt och att armstöd fanns på båda sidorna.

Miniatyrstolar i form av hängen förekommer här och var (se Duczko 1985) med date-

ringar till 900–1000-tal. Själv har jag funnit en av bärnsten i en senvikingatida grav på Barsvalder-gravfältet på Gotland. Det sköra materialet utesluter möjligheten att det skulle ha burits som hänge. I stället torde det ha tillverkats för begravningstillfället, något som det finns flera exempel på från vikingatida gotländska gravar, men då handlar det om andra symboliska föremål av bärnsten.

Beträffande hängena som består av en upprullad orm av silvertråd, som i grav 632 återfinns tillsammans med en miniatyrstol och ett bysantinskt mynthänge med ett rättvätt kors, har också de en anknytning till kristen konst. Brita Malmer har i en artikel tagit upp användningen av motivet på danska mynt från ca 825–1050 (Malmer 2004). Ormen är en mångtydig symbol, oftast för ondskan, men i kristna sammanhang

också i positiv mening (fig. 9). Malmer redovisar detta och citerar bl.a. en uppburen spansk ärkebiskop och författare, Isidorus av Sevilla (†636). Det handlar om en episod i Andra Moseboken, där Aron kastar sin stav framför Farao, varvid de egyptiska spåmännen gör detsamma. Alla stavarna förvandlas till ormar, men Arons orm slukar de andras ”med innebörden att ordet blev kött, som skulle tömma den förskräckliga ormens gift genom syndernas förlåtelse. Ty staven är Guds rätta ord, ett kungligt mäktigt tecken på herravälde. Staven förvandlades till en orm, därför att den som Guds son, född av Gud fader, blivit Människosonen, född av en jungfru” (Malmer 2004). Dessa danska mynt med ormar är dock minst ett sekel yngre än hängena. Det finns ytterligare några hängen i grav 632 som sannolikt också har någon magisk innebörd (fig. 10). Ett märkligt sammanträffande är att en del av de danska mynten har en prägling som ser ut som de uthuggna korsen från Birka (Malmer 2004, fig. 6).

En fråga man kan ställa sig är var dessa föremål med kristen anknytning har tillverkats? När det gäller de sköldformiga föremålen, liksom korsen som tillverkats av mynt, talar allt för att de tillkommit i Birka. Beträffande krucifixet har det påträffats bitar av liknande och även ett helt av guld i Danmark. Det senare är ett lösfynd som påträffats av en metalldektare (Rundkvist 2016). Det skulle kunna vara en kopia av birkakrucifixet, även om vissa detaljer avviker, eftersom det bara är 3 mm som skiljer i storlek. Men, med tanke på att Raban Maurs verk var spritt över hela västvärlden, kan ju denna översättning från bild till krucifix ha skett var som helst, där det fanns vilja, fantasi och hantverkskicklighet.

Trots detta vill jag ändå tro att birkakrucifixet verkligen tillverkats i Birka i samklang med övrig påverkan från Raban Maurs arbete. Jag tror också att miniatyrstolarna och ormhängena som kan kopplas till kristen påverkan är lokalt tillverkade.

Hur dessa bibliska symboler kommit att avsätta spår i det avlägsna Birka och Norden i stort, kan givetvis endast förklaras genom det lärda prästerskapets förkunnelse och kunskaps-spridning.

Fig. 10. ”Halsringen” med kristna symboler från Birka grav 632. Foto. G. Trotzig. – The “necklace” with Christian symbols from Birka grave 632.

Avslutningsvis kan frågan ställas om de här redovisade iakttagelserna på fyndmaterialet och de hypoteser som dessa givit upphov till, i någon utsträckning bidrar till förståelsen av det kristna inflytandet i Birka? Redan vid Hjalmar Stolpes undersökningar i Birka stod det klart att flertalet skelettgravar var öst-västligt orienterade, enligt kristen tradition. Dessutom var många gravsatta i spikade träkistor, en annan sed som kan kopplas till denna.

Ansgarmissionen ägde rum i mitten av 800-talet, men de gravar som gett de här behandlade fynden och som till övervägande delen är belägna i anslutning till den norra stadsvallen, tillhör den sista fasen i stadens historia, ca ett sekel senare.

”Sveoner och götar, bland vilka den helige Ansgar först hade sått trons utsäde, men som hade återfallit i sin hedendom, blev nu på nytt kallade till tro av den helige fader Unni. Det räcker att veta detta. Om jag sade mera, skulle jag påstå vilja komma med lögn.” (Adam 1984). Vad som hände var att ärkebiskop Unni anlände från Bremen för att återuppliva Ansgars missionsarbete. Efter ett och ett halvt år, när han avslutat sin verksamhet och hade för avsikt att återvända hem, insjuknade han och dog.

”Biskopens lärjungar ombesörjde då under gråt och glädje hans likfärd. Hans kropp begrov de i staden Birka och tog endast med hans huvud, vilket de under tillbörliga hedersbetygelser bisatte framför altaret i S:t Petersdomen” (Adam av Bremen, kap. 62) Att detta är en sanningsenlig berättelse, framgår av det faktum att när man river altaret 1840 hittas en blyplatta med inskriptionen ”VNNIS ARCHIEP(is)-C(opus)” (Adam av Bremen, s. 61).

Allt talar för att föremålen med kristen anknytning tillkommit genom dessa ”lärjungar”. Tanken att föremålen skulle ha anknytning till Unnis arbete är en synpunkt som förts fram av andra (Ellmers 1968; Gräslund 1980).

Hur var det då med läs- och skrivkunnigheten i Birka? Att de lärda munkarna och prästerna behärskade dessa förmågor är ju ställt utom allt tvivel. Genom ett fynd av en stylus i garnisonsområdet och några andra fynd vet vi att det också fanns andra skrivkunniga personer (Holmquist 2023).

Trots många gravar som kan knytas till kristen tradition, har ännu inte några spår av kyrka eller kapell hittats, och föremålsfynd som direkt kan kopplas till missionsverksamheten är ytterst få (Trotzig 2004). Som vanligt måste man betona, att det trots allt endast är ca tio procent av Birka som hittills blivit undersökt.

Tack

Tack till Antje Wendt och Sven Kalmring vid Historiska museet, Stockholm.

Referenser

- Adam av Bremen, 1984. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Stockholm.
- Almgren, O., 1905/1985. Vikingatidens grafskick i verkligheten och i den fornnordiska litteraturen. *Nordiska studier tillägnade Adolf Noreen på 50-årsdagen den 13 mars 1904*. Uppsala.
- Arbman, H., 1940. *Birka: Untersuchungen und Studien, 1, Die Gräber: Tafeln*. Stockholm.
- 1943. *Birka: Untersuchungen und Studien, 1, Die Gräber: Text*. Stockholm.
- Duzcko, W., 1985. *Birka: Untersuchungen und Studien, 5, The filigree and granulation work of the Viking period: An analysis of the material from Björkö*. Stockholm.

- Ellmers, D., 1968. Denkmäler frühen Christentums. *Sveagold und Wikingerschmuck: Ausstellung von Statens historiska museum, Stockholm, vom 12. Juli bis 15. Oktober 1968 im Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz*. Mainz.
- Gräslund, A.-S., 1980. *Birka: Untersuchungen und Studien, 4, The burial customs: A study of the graves on Björkö*. Stockholm.
- 1984. Kreuzanhänger, Kruzifix und Reliquiar-Anhänger. *Birka: Untersuchungen und Studien, II:1*. Stockholm.
- Hallencreutz, C. F. & Hällander, T. (red.), 1986. *Boken om Ansgar. Rimbert: Ansgars liv*. Översatt av Eva Odelman. Stockholm.
- Hedenstierna-Jonson, C., 2012. Birkafolket. *Birka nu: Pågående forskning om världsarvet Birka och Hovgården*. Hedenstierna-Jonson, C. (red.). Stockholm.
- Holmquist, L., 2023. Finds of writing equipment from Birka's garrison. *Fornvännen* 118:16–31.
- Kunstmann, F., 1841. *Hrabanus Magnentius Maurus: Eine historische Monographie*. Mainz.
- Malmer, B., 2004. Kristna symboler på danska mynt ca 825 – 1050. *Kristendommen i Danmark för 1050: Et symposium i Roskilde den 5–7 februar 2003*. Lund, N. (red.). Roskilde.
- Meyendorff, J., 2006. *Bysantinsk teologi: Historik och lära*. Skellefteå.
- Mikkelsen, E., 2019. *Looting or missioning: Insular and continental sacred objects in Viking Age Norway*. Oxford.
- Müller, H.-G., 1973. *Hrabanus Maurus, De laudibus sanctae crucis. Studien zur Überlieferung und Geistesgeschichte mit Textabdruck aus Codex Reg. Lat 1214 der vatikanischen Bibliothek*. Ratingen.
- Nilsson, B., 2010. Den tidiga medeltidens likbegängelse och begravningsbruk i Västkyrkan: Liturgi och kyrkorätt. *Från hedniskt till kristet: Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien c:a 800–1200*. Nilsson, B. (red.). Stockholm.
- Nordin, J., 2022. Bibliotek och boksamlingar. *Kodex: Boken i medeltidens Sverige*. Nordin, J. (red.). Lund.
- Ottosen, K., 2004. Liturgi och ritualer i middelalderen. *Kristendommen i Danmark för 1050: Et symposium i Roskilde den 5–7 februar 2003*. Lund, N. (red.). Roskilde.
- Ramskou, T., 1959. Beslag til bogbind fra vikingetiden. *Bogvennen: Årbog for bogkunst og boghistorie* 1959.
- Rundkvist, M., 2016. Viking Crucifix. *Aardvarchaeology*, aardvarchaeology.wordpress.com/2016/03/12/viking-crucifix/ [läst 24 september 2024]
- Schiller, G., 1971. *Ikonographie der christlichen Kunst, Bd 3: Die Auferstehung und Erhöhung Christi*. Gütersloh.

- Staecker, J., 1990. *Rex regum et Dominus dominorum: Die wikingertzeitlichen Kreuz- und Krucifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Stockholm.
- Trotzig, G., 1995. *Vikingar*. Stockholm.
- 1996. "Paradissspännen": Ikonografiska reflexioner kring några vikingatida spännen. *Iconographisk post* 1979:1–13.
 - 2001. Symbolernas kamp i religionskiftets Birka. *Vi får tacka Lamm*. Lamm, J. P. & Magnus, B. (red.). Stockholm.
 - 2004. Trons försvarare i Birka. *Fornvännen* 99:196–208.
- Wilhelmy, W., 2006. *Rabanus Maurus: Auf den Spuren eines karolingischen Gelehrten*. Mainz am Rhein.

Summary

On their journey to the Viking Age town of Birka the two missionaries Ansgar and Witmar were attacked by pirates and their forty priceless books were stolen. This is the first time "books" are mentioned in Swedish history. After a period Ansgar was appointed bishop of Hamburg/Bremen and left Sweden. He was replaced by the colleagues Nithard and Gauthbert. According to a preserved letter the archbishop Hrabanus Maurus at Fulda equipped Gauthbert with, among other things, a prayer book before he went to Birka. After some time, however, there was a pagan upheaval in the town and Gauthbert was driven out and Nithard was killed. After a while one of the leading inhabitants of the city suffered a number of adversities. He asked a fortune-teller what deity he might have provoked. The answer was that the Christian god was terribly upset about something he had among his belongings. The misfortune would continue as long as he kept it. He then remembered that his son had given him a book stolen from the missionaries. He found it and tried to get rid of it, but nobody dared to touch it. Finally it was taken care of by a Christian believer, who was so faithful that he learned hymns by heart, even though he could not read. But Christ punished the other robbers in various ways.

However, Ansgar's bad luck continued. Hamburg where he was archbishop was plundered and burned by pirates and the worst disaster was that a copy of the Holy Bible, a gift from the emperor, was destroyed. It was extremely valuable as hides from at least 300 animals were needed for the parchment and the copying of the text took a lifetime.

Among the grave finds from Birka there are some parts of book mounts that have been turned into pendants, obviously because books were thought to have magic qualities.

Of central importance for discussion of Christian influence in Birka is a literary work by the above-mentioned archbishop of Fulda, Hrabanus Maurus, *De laudibus sanctae Crucis*, a homage to Emperor Louis the Pious. The main reason for this discussion is the obvious similarity between the famous Birka crucifix and the image of the crucified Christ in this work. The image is covered in a mysterious way with letters which have been translated into silver grains, a possible explanation for the puzzling workmanship.

By courtesy of the Swedish History Museum I have had the opportunity to investigate the crucifix closely, along with a number of other objects which seem to be connected to pictures in the same work. One is the image of the emperor holding a shield and a cross staff, and others are various crosses. In several graves miniature shields have been found, and my investigation makes it probable that a number of them were made with the same tool. Among other finds with Christian connotations is a tiny reliquary pendant of a kind that was widely spread over Europe at the time. In some graves cross pendants were found, probably produced from coins. Among other obviously magic objects are miniature chairs and a pendant in the shape of a coiled serpent. Empty chairs occur in various Christian contexts and are signs of power. They have a background in the description of the throne of King Solomon. The serpent, a symbol of Christ,

likewise goes back to a scene in the Old Testament where a mighty serpent swallows a great many evil serpents. I believe that the majority of these objects were produced in Birka. The distribution of these objects suggests that the Christian believers in Birka were mainly buried along the rampart in the northern part of the town.

Finally, during the last years of the town's existence a bishop Unni arrived in Birka in order to follow up the missionary activities. After some

time he intended to return to Germany, but unfortunately he died. His followers buried him in Birka, except for his head which was brought to Bremen and was placed behind the altar in Bremen Cathedral. In 1840 when the place was excavated a lead plate with his name was found. No signs of a chapel or a church have been found in Birka, but only about 10 per cent of the town area has been excavated.